

وضعیت و جایگاه مشارکت و عوامل مؤثر بر آن در برنامه‌ریزی روستایی

مطالعه موردی؛ جمعیت روستایی شهرستان بوکان

حسن حسن‌پور بغده کندی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی

چکیده

در ادبیات توسعه و بویژه توسعه پایدار روستایی مفهوم مشارکت **Participation** نقش محوری یافته است. شناخت عوامل مؤثر بر افزایش و یا کاهش انگیزه و تمایل به مشارکت نزد روستاییان زمینه‌ساز برداشتن گام‌های دقیق و شفاف در راستای بسترسازی برای مشارکت مردم در برنامه‌های عمرانی و همراه ساختن یکباره برنامه‌ریزی، اجرا، نگهداری و ارزشیابی در فرایند برنامه‌ریزی توسعه پایدار روستایی می‌گردد. در این مقاله که مبانی رویکردی آن بر اساس تئوری توسعه مشارکتی است، با استفاده از روش‌های اسنادی، مشاهده‌ای و میدانی به گردآوری داده‌ها پرداخته شده و با استفاده از آمار استنباطی بویژه ضریب همبستگی و تحلیل عاملی تجزیه و تحلیل شده است. رابطه بین متغیرهای مستقل میزان آگاهی از ضرورت اجرای طرح‌های توسعه روستایی، آگاهی از اثرات مثبت طرح‌های توسعه روستایی، ارزیابی مثبت از فواید امکانات عمرانی روستا با وضعیت مشارکتی مردم در طرح‌های توسعه روستایی در سطح بالایی دارای رابطه معنی‌دار بوده است.

واژه‌های کلیدی: مشارکت، برنامه‌ریزی توسعه روستایی، توسعه مشارکتی، عامل شناختی - نگرشی، اقدامات دولت

مقدمه

مشارکت (Participation) به عنوان یکی از میراث‌های کهن یونان باستان، یعنی «مردم سالاری»، پس از غیبتی طولانی، مجدداً در عصر امروز، در اندیشه‌های آدم اسمیت با عنوان «نیرومند کردن و قدرت بخشیدن» نقطه‌اش شکل گرفت و در هیأت «واگذاری قدرت به مردمان» در جامعه متولد شد و در حال طی نمودن روزهای رو به رشد و پویایی خود، در جوامع مختلف دنیا است. اگرچه نظام‌های سیاسی کشورهای در حال توسعه از دو بیست سال پیش، همواره رد پای از مشارکت را در جامعه خود دیده‌اند اما هنوز سازوکارهای ضروری برای معنی دار کردن مشارکت مردم، چنانکه باید، پدید نیامده؛ یعنی مردم هنوز هم در تعیین سرنوشت خویش، دخالتی آگاهانه نداشته و ندارند. مشارکت شرایطی را ایجاد می‌کند که در آن تمام روستاییان امکان استفاده از مزیت‌های جامعه را داشته و رها از تعلقات و علایق اعتقادیشان، امکان یابند تا باتوجه به صلاحیت و توانمندی‌های ذهنی خود، در تمام پدیده‌ها و متغیرها اثر گذار باشند. در واقع مشارکت این امکان را به روستاییان می‌دهد که اولاً تجربه مثبتی از یک فعالیت و سهم‌گیری در یک همکاری متقابل با محیط بدست آورند، دوماً فرصتی جدید به لحاظ ذهنی و عملی بیابند که در آن شرکتی فعال در تغییر و بهبود شرایط زیست خود داشته باشند و نهایتاً تلاشی شخصی برای دسترسی متساوی با سایرین در تمام امکانات رفاهی جامعه داشته باشند.

دیدگاه مورد نظر در این مقاله، توسعه مشارکتی می‌باشد. از این دیدگاه، مردم هم وسیله توسعه هستند و هم هدف آن. طرح‌های توسعه روستایی چه به لحاظ ماهیت طرح‌ها و چه به خاطر محدودیت امکانات و منابع دولتی، نیازمند مشارکت مردم در ابعاد وسیع هستند. در این استراتژی باید با تلفیق مناسب رویکردهای بالا به پایین و پایین به بالا، امکان مشارکت گسترده مردم را در فرآیند توسعه روستایی فراهم آورد.

پرسش‌های اساسی تحقیق

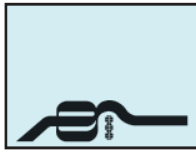
این تحقیق در پی پاسخ به سؤالات اساسی زیر است:

- ضرورت و نقش مشارکت روستاییان در طرح‌های توسعه روستایی چیست؟
- چه عواملی در جلب مشارکت روستاییان مؤثر است؟
- متغیرهای اثرگذار در هر یک از عوامل مؤثر کدامند؟

ضرورت و اهداف تحقیق

مشارکت مردم در روند توسعه نزد صاحب‌نظران از چنان اعتباری برخوردار است که بعضاً توسعه را معادل مشارکت می‌دانند. (طالب، ۱۳۷۴، ۴) لذا دستیابی به توسعه همه‌جانبه روستایی، بدون اتخاذ روش‌هایی که در آن به مشارکت مردمی به عنوان زیربنا نگریسته شود، میسر نمی‌باشد. (مطبعی، نگارنده، ۱۳۸۲، ۸۱)

مشارکت مردمی از آن جهت اهمیت دارد که به آن به منزله راهبردی جدید در توسعه نگریسته می‌شود و امید بر آن است که با بکارگیری مؤثر مشارکت مردمی، توسعه متعادل و پایدار حاصل آید. مشارکت عامل تقویت همبستگی در گروه‌های اجتماعی است. حضور افراد در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های اجتماعی در بلند مدت موجب تعمیق روابط بین اعضای جامعه، افزایش احساس یگانگی، سعه صدر و تسامح و تساهل گردیده و در نتیجه به توسعه نهادهای مدنی و دموکراتیک خواهد انجامید. تعصبات قومی و قبیله‌ای کاهش یافته و سنت‌های ریشه دار محلی به سوی عام‌نگری هدایت و در صورت لزوم به نفع هنجارهای دموکراتیک اصلاح خواهد شد. وانگهی می‌توان انتظار داشت که بسیاری از اموری که اکنون دولت متصدی انجام آن است در قالب فعالیت‌های اجتماعی توسط خود مردم اداره شده و در عمل هم حجم دولت کاهش یافته و هم افراد از طریق سامان دادن به این امور دین خود را به کلیت اجتماع ادا نمایند. از سویی میزان این مشارکتها بیانگر سطح توسعه یافتگی جامعه به حساب می‌آید. چرا که گستردگی، فراگیری و تنوع مشارکت اجتماعی جوامع در گرو بسط الگوهای تصمیم‌گیری، نظارت و کنترل اجتماعی دموکراتیک و کثرت گرا است. بدیهی است در عرصه‌های غیر دموکراتیک که حاکمان حضور عامه مردم را در محافل تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی بر نمی‌تابند مشارکت

روش تحقیق

در این تحقیق از روش‌های مختلف تحقیق از جمله روش‌های اسنادی، مشاهده‌ای و میدانی استفاده شده است و برای سنجش و تجزیه و تحلیل از فنون آمار استنباطی بویژه ضریب همبستگی و تحلیل عاملی استفاده شده است.

جامعه آماری

جامعه آماری در این تحقیق روستاهای شهرستان بوکان می‌باشد. این شهرستان با مساحتی معادل ۲۵۴۱/۳ کیلومترمربع و جمعیتی معادل ۲۰۲۶۳۷ نفر در سال ۱۳۸۵، حدود ۶/۵۰ درصد از مساحت استان آذربایجان غربی و ۷/۱۵ درصد از جمعیت این استان را در سال ۱۳۸۵ شامل می‌شود. جمعیت این شهرستان در قالب ۴۲۳۱۱ خانوار و با بعد خانوار ۴/۷ در ۲ شهر، ۲ بخش، ۷ دهستان و ۱۷۹ روستای دارای سکنه استقرار یافته‌اند. جمعیت روستایی این شهرستان در سال ۱۳۸۵، معادل ۵۲۳۴۰ نفر در قالب ۹۵۳۷ خانوار بوده است. بنابراین جامعه آماری این تحقیق شامل کل خانوارهای روستایی شهرستان است.

نمونه آماری

به منظور برآورد حجم نمونه قابل تعمیم به جامعه آماری بر اساس تجارب و رویه‌های علمی نمونه‌گیری، ابتدا چارچوب نمونه‌گیری تحریر و تدقیق گردید. بدین ترتیب که چارچوب نمونه‌گیری شامل همه خانوارهای واقع در مناطق روستایی شهرستان که معادل ۹۵۳۷ واحد نمونه‌ای هستند، می‌باشد. در مرحله پیش‌آزمون، ۳۰ نفر از سرپرستان خانوار انتخاب و با سنجش میزان مشارکت آنها (با عدم مشارکت) در طرح‌های توسعه روستایی، انحراف معیار محاسبه گردید. (S=1.36)

آنگاه این پرسش مطرح گردید که با ۹۵ درصد اطمینان و احتمال وجود ۳۰ درصد، حجم نمونه چقدر باشد تا ضریب خطایی از ۵ درصد تجاوز نکند. سپس با استفاده از فرمول کوکران حجم جامعه مورد مطالعه به شرح زیر محاسبه گردید:

$$N = \frac{N(ts)^2}{Nd^2 + (ts)^2}$$

n = حجم نمونه قابل قبول

N = حجم کل جامعه

t = مقدار (t) با ۹۵ درصد اطمینان یا ۵ درصد خطا. (t = ۱/۹۶)

S = انحراف معیار ۳۰ پرسشنامه در مرحله پیش‌آزمون

d = نصف فاصله حدود اعتماد (دقت احتمالی مطلوب)

در تحقیق حاضر، جامعه کل سرپرستان خانوارهای روستایی شهرستان (N) برابر ۹۵۳۷ خانوار و انحراف معیار محاسبه شده از مطالعه ۳۰ نفر برابر (S = ۱/۳۶) بوده و دقت احتمالی مطلوب را با توجه به مطالعات قبلی، محاسبات آماری و مشورت با متخصصان آمار برابر با (d = ۰/۱۹) گرفته شده است. با قرار دادن نمادها در فرمول مورد نظر، حداقل حجم نمونه قابل قبول بدست می‌آید.

$$\frac{9537 \times (1/96 \times 1/36)^2}{9537 \times (0/19)^2 + (1/96 \times 1/36)^2} = 192$$

اجتماعی مفهومی گنگ و محدود است. لذا توسعه سیاسی که مآلاً منجر به شایسته سالاری و حاکمیت مشروع می‌گردد زمینه مطلوب و مناسب برای توسعه همه‌جانبه و پایدار جامعه می‌باشد.

هدف از انجام این تحقیق شناخت میزان مشارکت عینی و واقعی مردم در طرح‌های توسعه روستایی، میزان آگاهی و وجه نظرهایشان در مورد طرحها و همچنین شناخت عوامل تأثیرگذار بر فرآیند مشارکت روستاییان در برنامه‌ریزی توسعه روستایی و به دنبال آن معرفی مزایای مشارکت برای موفقیت طرح‌های توسعه روستایی و شناخت راههای جلب مشارکت در این طرح‌ها می‌باشد.

تعریف موضوع تحقیق

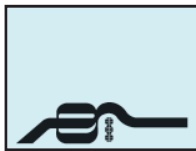
موضوع تحقیق حاضر، شناخت وضعیت و جایگاه مشارکت و عوامل مؤثر بر آن در برنامه‌ریزی روستایی می‌باشد. برای تعریف موضوع تحقیق ضروری است مفاهیم مشارکت و ارتباط آن با برنامه‌ریزی توسعه روستایی تعریف گردد و سپس با تبیین ارتباط منطقی بین مفاهیم فوق، موضوع تحقیق تعریف شود.

مشارکت به شرکت داوطلبانه افراد در تصمیم‌گیری، اجرا، بهره‌برداری و ارزیابی فعالیت‌ها اطلاق می‌شود. به عبارتی دیگر مشارکت دارای سطوح مختلفی است که پایین‌ترین سطح آن، مشارکت در تأمین نیروی کار و بالاترین سطح آن، مشارکت در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی است. (شاعری، ۱۳۷۱، ۱۳۶)

مشارکت یک درگیری ذهنی و عاطفی اشخاص در موقعیت‌های گروهی است که آنان را بر می‌انگیزد تا برای دستیابی به هدف‌های گروهی، یکدیگر را یاری دهند و مسئولیت‌پذیر شوند. همچنین «مشارکت عبارت است از دخالت قابل توجهی از افراد در وضعیت‌ها و کارکردهایی که موجب افزایش رفاه آنان می‌شود، به طوری که در این فرآیند هر فرد بر اساس اراده خویش به قبول مسئولیتی خاص در چارچوب اهداف مشخص جامعه مورد نظر تن می‌دهد و با همیاری فکری و عملی در تصمیم‌گیری‌ها، تهیه طرح‌ها و خط‌مشی‌ها و به اجرا درآوردن آنها مشارکت فعال می‌کند. (خاتون‌آبادی، ۱۳۷۱، ۲۱۵)

هدف کلی توسعه نیز رشد و تعالی همه‌جانبه انسانی است. از این رو در فرآیند برنامه‌ریزی برای دستیابی به توسعه و قرار گرفتن در مسیر آن، شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع روستایی و نیازهای آنان در ابعاد مادی و معنوی از جمله اقدامات ضروری می‌باشد و این شناخت بدون مشارکت مردم در همه ابعاد برنامه‌ریزی توسعه روستایی بصورت کامل و جامع نخواهد بود.

توجه به این مسأله مهم است که مشارکت پیش از هر چیز به معنی درگیری ذهنی و عاطفی است و مهارت و کاردانی فرد برای این کار کافی نیست. این درگیری روانشناختی است و بدین معناست که مشارکت با پشتوانه فکری و نگرشی می‌تواند موفق باشد. در واقع مشارکت زمانی گسترش می‌یابد و پایدار می‌ماند که مردم احساس کنند به اندیشه‌های آنان توجه می‌شود و این امر سبب رشد انگیزه‌ی یاری و همکاری در آنان می‌گردد، چرا که مردم از راه مشارکت این فرصت را می‌یابند که قابلیت‌های ابتکار و آفرینندگی خود را برای تغییر در شرایط زیست خود از بند رها سازند.

روش نمونه‌گیری

واحد انتخاب نمونه‌ای (Selection unit) سرپرست خانوار می‌باشد. رویه نمونه‌گیری عبارت است از نمونه‌گیری احتمالی (Probability Sampling) و شیوه نمونه‌گیری عبارتست از نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای (Multi Phase Cluster Sampling) و نمونه‌گیری تصادفی ساده (Simple Random sampling).

جهت دستیابی به واحدهای نمونه‌ای، ابتدا با استفاده از قضیه حد مرکزی در آمار که بر اساس آن، انتخاب حجم نمونه بالای ۳۰ ($NA \geq 30$) به شیوه تصادفی دارای توزیع نرمال خواهد بود، ابتدا ۲ دهستان از بخش مرکزی و ۲ دهستان از بخش سیمینه، به شیوه تصادفی ساده انتخاب و در هر دهستان ۵ روستا انتخاب و سپس در هر روستا بر حسب تعداد خانوار، واحدهای نمونه‌ای به شیوه تصادفی انتخاب شدند.

وسیله تحقیق

ابزار اصلی مورد استفاده جهت گردآوری داده‌ها در این تحقیق پرسشنامه بوده که در دو قسمت تنظیم گردید. بخش اول شامل ویژگی‌های فردی شامل سن، جنس، وضعیت تأهل، تعداد فرزندان، میزان تحصیلات و بخش دوم شامل عبارات نگرش سنج در زمینه مشارکت در طرح‌های توسعه روستایی بود.

سنجش روایی و پایایی وسیله تحقیق

برای تعیین روایی پرسشنامه‌های تحقیق، از روایی محتوا استفاده شد و تعدادی از آنها تکثیر و در اختیار متخصصان علوم جغرافیایی و علوم اجتماعی قرار گرفت و در این مرحله تعدادی از پرسش‌ها حذف و جایگزین شده و تعدادی نیز اصلاح گردید. جهت تعیین پایایی و اعتبار (Validity) پرسشنامه، از روش ثبات درونی استفاده گردید و مرحله پیش آزمون (Pilot-test) پرسشنامه‌ها در مناطق مختلف تحقیق انجام پذیرفت و نواقص آنها برطرف گردید.

در مرحله پیش آزمون ۳۰ پرسشنامه تکمیل گردید. آنگاه پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS پردازش شد و ضریب آلفا کرونباخ برای پرسشنامه محاسبه گردید.

نتیجه حاصل از محاسبه ضریب آلفا کرونباخ برای پرسشنامه ۸۴ درصد و در حد بسیار مطلوب بود، بعد از گردآوری داده‌ها نیز مجدداً ثبات درونی محاسبه گردید که ضریب آلفا کرونباخ ۷۴ بدست آمد. لذا می‌توان گفت که پرسشنامه‌ها تا حد بالایی در سنجش متغیرها موفق بوده‌اند.

ابعاد مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه روستایی

مشارکت اجتماعی در جوامع شهری و روستایی از ابعاد مختلف با هم متفاوت است. به نحوی که مشارکت جوامع روستایی مبتنی بر نیاز و مشارکت شهری تا حدودی مبتنی بر آگاهی بوده و کسب آگاهی نیز مشروط به آموزش افراد می‌باشد. مشارکت اجتماعی در جوامع روستایی ایران را از دو دیدگاه می‌توان مورد بررسی قرار داد:

– از دیدگاه تصمیم‌گیری، تصمیم‌سازی و نظارت اجتماعی .
– از دیدگاه تشریح مساعی و فعالیت‌های جمعی در امور مربوط به زندگی روزمره.

در جوامع روستایی ایران هر دو شیوه مورد اشاره به وفور به کار گرفته می‌شوند. علت وجودی چنین مشارکت‌هایی را در ویژگی‌های خاص جوامع روستایی چون روابط اجتماعی نزدیک و چهره به چهره، توقعات افراد از هم، نظارت اجتماعی قوی در چارچوب وجدان جمعی، یکنواختی سنت‌ها و باورها می‌توان یافت.

در جوامع روستایی ایران ویژگی‌هایی چون وجود اعتماد بین اعضای جامعه روستایی، همبستگی موجود بین آنان و ضرورت پابندی به آن، تخصص‌های یکسان و امکان مشارکت افراد، ارجحیت همنوایی و هم‌رنگی، همگی زمینه‌های ظهور و پایداری مشارکت اجتماعی را فراهم نموده است.

انواع مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه روستایی

در یک نگاه ساده اصول آرمانی مدیریت روستایی عبارتند از: تشویق مشارکت مردم در اداره امور روستا، آگاهی از نیازها و خواسته‌های روستاییان، برخورداری از سازمانی ساده و تعداد اندک کارکنان ستادی، اولویت و اهمیت قائل شدن برای گسترش فضاهای فرهنگی - اجتماعی، بهره‌وری و بهره‌گیری بهینه از امکانات، و بالاخره تلاش برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی.

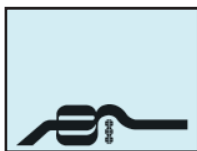
بایستی توجه داشت که در شرایط نوین جهانی که بطور فزاینده به سمت شهری شدن گام برمی‌دارد، عدم توجه به مشارکت مردم و دخالت ندادن استعداد آنان رویارویی با مشکلات و مسائل موجود را مشکلتر می‌سازد. مشارکت مردم در برنامه‌های عمرانی عبارتند از:

– **مشارکت در برنامه‌ریزی (تصمیم‌گیری):** اولین گام مشارکت، شرکت در برنامه‌ریزی است و اولین مرحله برنامه‌ریزی طرح مسأله است که براساس برقراری ارتباط منطقی بین نیازهای جامعه و مصالح جامعه بررسی می‌شود و مردم از این حق ذاتی خود برخوردارند که از تصمیماتی که بر زندگی آنها تأثیر می‌گذارد آگاه باشند و در آن مداخله کنند. بدیهی است تا زمانی که مردم به دانستن اینکه مسأله‌ای وجود دارد تمایل نداشته باشند، به حل آن مسأله تمایل نخواهند داشت.

– **مشارکت در اجرا:** در اجرای برنامه‌ها، شرکت جمعیت به طور مساوی مهم است. هر چند ممکن است برنامه‌ریزی، امکانات استفاده را برای جمعیت بدون مشارکت آنها در برنامه‌ریزی فراهم کنند ولی فعالیت اجرایی صحیح آن است که مردم در جنبه‌های مدیریت، اجرای کار، تهیه بودجه، مصالح و نظارت شرکت داشته باشند.

– **مشارکت در ارزشیابی:** برای ارائه بازخورد لازم به مدیریت‌های پروژه و سیاست‌گذاران جهت تعدیل و تصحیح خط‌مشی‌هایی که باید ضمن اجرای پروژه‌ها انجام گیرد، بازنگری و ارزشیابی ضرورت دارد. مشارکت مردم در تهیه اطلاعات مربوط به پیشرفت پروژه برای مشخص کردن مشکلات و تنگناهای اجرایی ضرورت دارد. مداخله آنها در بازنگری و ارزشیابی، احتمالاً موجب کاهش سوء مدیریت در یک پروژه می‌شود.

– **مشارکت در نگهداری:** مشارکت داوطلبانه تنها زمانی میسر است که مردم از چنین مشارکتی بهره‌مند شوند زیرا غالباً مردم به برنامه‌های اجرایی و پروژه‌هایی علاقه نشان می‌دهند که منافع مستقیم خود را در آن ببینند و فقط هنگامی پروژه‌ها را از آن خود به حساب می‌آورند که در منافع حاصل از آن سهمین باشند.

جدول ۲- جدول توزیع فراوانی افراد مورد مطالعه بر حسب میزان تحصیلات

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
بیسواد	۳۱	۱۶/۱۴	۱۶/۱۴
ابتدایی	۶۳	۳۲/۸۱	۴۸/۹۵
راهنمایی	۴۹	۲۵/۵۲	۷۴/۴۷
دیپلم	۳۲	۱۶/۶۶	۹۱/۳۱
بالتر از دیپلم	۱۷	۸/۸۵	۱۰۰
جمع	۱۹۲	۱۰۰	-

بر این اساس متغیرهای این تحقیق نیز شامل ۱۵ متغیر مستقل و یک متغیر وابسته (مشارکت روستاییان در طرح‌های توسعه روستایی) می‌باشد که در جدول شماره ۴ آمده است.

جدول ۳- توزیع فراوانی افراد مورد مطالعه بر حسب شغل اصلی

نوع شغل	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
کشاورز	۱۷۳	۹۰/۱	۹۰/۱
دامدار	۱۲	۶/۲۵	۹۶/۳۵
کارمند	۲	۱/۰۴	۹۷/۳۹
سایر مشاغل	۵	۲/۶	۱۰۰
جمع	۱۹۲	۱۰۰	-

جدول ۴- متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

متغیرهای مستقل	متغیرهای وابسته
متغیرهای فردی	سن، جنس، وضعیت تأهل، تعداد فرزندان، میزان تحصیلات، شغل
متغیرهای اقتصادی	مقدار زمین، تعداد دام، میزان درآمد ماهیانه
متغیرهای شناختی - نگرشی	وجه‌نظر در مورد فواید و کارکردهای طرح‌های عمرانی، میزان آگاهی از اقدامات صورت گرفته، میزان رضایت از امکانات و خدمات موجود
متغیرهای اجتماعی	توجه به آداب و رسوم روستاییان، مشورت با روستاییان قبل از اجرای طرح، ایجاد اشتغال

نتایج تحقیق

نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که ۹۴/۵ درصد از سرپرستان خانوار متأهل و ۵/۵ درصد مجرد بوده‌اند. متوسط سن افراد مورد مطالعه ۴۴/۶ سال است که بیشترین فراوانی مربوط به طبقه سنی ۴۰-۳۱ سال می‌باشد. از نظر سطح سواد طبق جدول شماره ۲، به ترتیب ۳۱ نفر بی‌سواد، ۶۳ نفر ابتدایی، ۴۹ نفر راهنمایی، ۳۲ نفر دبیرستان و ۱۷ نفر بالاتر از دیپلم بوده‌اند.

عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های توسعه روستایی

مشارکت نیازمند قرارگرفتن مردم در کانون توسعه می‌باشد. این امر به همان اندازه که در سطح خرد و محلی مهم است، در سطح کلان نیز دارای اهمیت می‌باشد. (Tanvir, 2006, 592) عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در دو سطح کلان و خرد قابل بررسی است. مشارکت در سطح کلان از عوامل گوناگونی از جمله شرایط و ساختار نظام برنامه‌ریزی، پیشینه تاریخی و سطح توسعه کشور تأثیر می‌پذیرد. به لحاظ نظام برنامه‌ریزی «تمرکزگرایی» که عامل شکل‌گیری بوروکراسی ناتوان و گسترده در ایران بوده موجب مشارکت کمتر افراد و گروه‌های داوطلبانه در روند توسعه شده است. (ارمکی، ۱۳۷۹، ۱۴۷) عمق و سطح مشارکت در کشورهایی که دارای پیشینه حکومت‌های مردمی نهادینه شده و ساختاریافته هستند، به مراتب ژرفتر و گسترده‌تر از کشورهایی است که در طول تاریخ انواع حکومت‌های استبدادی را تجربه کرده‌اند. سطح توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز یکی از شاخص‌های تأثیرگذار و مهم در مشارکت به شمار می‌آید.

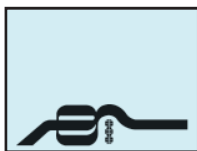
مشارکت در سطح خرد بسته به شرایط محیطی، اجتماعی و اقتصادی روستاهای مختلف از جمله ویژگی‌های شخصیتی، نظام اعتقادی و گرایش، سطح آگاهی و میزان برخورداری از امکانات، خدمات و منابع متفاوت می‌باشد.

متغیرهای تحقیق

بطور کلی تمام مفاهیمی که بتواند دو یا چند ارزش یا حالت به خود بگیرد، متغیر نامیده می‌شود. به عبارت دیگر متغیر مشخصه یک عنصر پدیده موجود زنده و یا هر چیزی است که قابلیت تغییر داشته و می‌تواند مقادیر مختلفی را بپذیرد. لذا سنجش‌پذیری و تغییرپذیری دو ویژگی مهم متغیر هستند. سودمندترین راه طبقه‌بندی متغیرها، مستقل و وابسته نامیدن آنهاست. متغیر مستقل «پیشامد» یا «تیمار» و متغیر وابسته، «پیامد» یا نتیجه است. (شاعری، ۱۳۷۸، ۱۳۶) تحقیق حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها، میزان نظارت و درجه کنترل متغیرها و قابلیت تعمیم یافته‌ها از نوع پیمایشی و به روش توصیفی همبستگی می‌باشد که علاوه بر عوامل مؤثر بر مشارکت در طرح‌های توسعه روستایی، همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته و میزان تأثیرپذیری متغیر وابسته براساس متغیرهای مستقل را مورد مطالعه قرار می‌دهد. جامعه آماری مورد مطالعه در این تحقیق شامل ۹۵۳۷ نفر سرپرستان خانوارهای روستایی شهرستان بوکان بوده که براساس فرمول کوکران تعداد ۱۹۲ نفر از آنان انتخاب گردیدند و پرسشنامه‌ها توسط آنان تکمیل گردید.

جدول ۱- جدول توزیع فراوانی افراد مورد مطالعه بر حسب سن

گروه سنی (سال)	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۲۰-۳۰	۱۳	۶/۷	۶/۷
۳۱-۴۰	۶۲	۳۲/۳	۳۹
۴۱-۵۰	۴۱	۲۱/۳	۶۰/۳۷
۵۱-۶۰	۲۷	۱۴/۱	۷۴/۴۷
۶۱-۷۰	۳۸	۱۹/۸	۹۲/۲۷
بالتر از ۷۰	۱۱	۵/۷	۱۰۰
جمع	۱۹۲	۱۰۰	-

جدول ۵- اولویت بندی نظرات افراد مورد مطالعه در مورد موانع مشارکت در طرح‌های عمران روستایی

اولویت	انحراف معیار	میانگین	موانع مشارکت
۱	۰/۹۲	۴/۱۳	منطبق نبودن طرح‌ها با نیازهای روستاییان
۲	۰/۸۱	۴/۰۴	عدم مشورت با روستاییان قبل از اجرای طرح
۳	۰/۸۷	۴/۰۰	بی اطلاعی از ضرورت و فواید طرح‌ها
۴	۱/۰۱	۳/۵۴	نبود انگیزه معنوی برای مشارکت
۵	۱/۰۸	۳/۴۵	نبود انگیزه مادی برای مشارکت
۶	۱/۳۲	۳/۱۵	فقدان آموزش لازم برای روستاییان
۷	۱/۱۳	۳/۱۵	عدم هماهنگی طرح‌ها با محیط روستا
۸	۱/۲۳	۳/۰۹	پایین بودن ارتباط کارشناسان با روستاییان
۹	۱/۴۶	۳/۰۳	عدم عمل به تعهدات از سوی مسئولین
۱۰	۱/۵۵	۲/۹۵	توجه نکردن به آداب و رسوم روستاییان
۱۱	۱/۲۷	۲/۱۳	عدم توجه به مشکلات موجود در محل

الف- بررسی ارتباط بین متغیرها

نتایج مربوط به محاسبه ضریب همبستگی متغیرهای مورد نظر در جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که حداکثر با ۹۵ درصد اطمینان، متغیرهای ردیف ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱ و ۱۲ از لحاظ آماری ارتباط معنی‌داری با میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی روستایی دارند.

جدول ۶- نتایج حاصل از آزمون ضریب همبستگی متغیرهای تحقیق

ردیف	متغیر ۱	متغیر ۲	ضریب همبستگی	نتیجه آزمون
۱	سن	میزان مشارکت	-۰/۰۲۴	-
۲	تعداد فرزندان	میزان مشارکت	-۰/۰۳۵	-
۳	میزان تحصیلات	میزان مشارکت	۰/۰۹۸	-
۴	مقدار زمین	میزان مشارکت	۰/۲۲۵	+
۵	تعداد دام	میزان مشارکت	۰/۲۷۷	+
۶	درآمد	میزان مشارکت	۰/۱۶۱	+
۷	وجه نظر در مورد فواید و کارکردهای طرح‌های عمرانی	میزان مشارکت	۰/۹۰۷	+
۸	میزان آگاهی از اقدامات صورت گرفته	میزان مشارکت	۰/۹۶۲	+
۹	میزان رضایت از امکانات و خدمات موجود	میزان مشارکت	۰/۸۹۸	+
۱۰	توجه به آداب و رسوم روستاییان	میزان مشارکت	۰/۴۵۱	+
۱۱	مشورت با روستاییان قبل از اجرای طرح	میزان مشارکت	۰/۸۰۱	+
۱۲	اشتغالزایی طرح‌ها	میزان مشارکت	۰/۳۲۵	+

و سایر متغیرها در این زمینه ارتباط معنی‌داری به لحاظ آماری نداشته‌اند. به این معنا که متغیرهای فردی اعم از سن، تعداد فرزندان، میزان تحصیلات و میزان درآمد نقشی در میزان مشارکت در طرح‌ها ندارند. از طرفی متغیرهای سن و تعداد فرزندان رابطه معکوس با میزان مشارکت در طرح‌ها داشته‌اند. در خصوص متغیرهای ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱ و ۱۲ هرچه میزان این متغیرها بیشتر شود به همان نسبت هم میزان مشارکت افزایش می‌یابد.

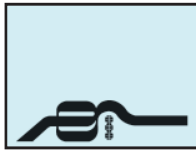
نتایج بدست آمده از بررسی ارتباط بین متغیرها نشان می‌دهد که متغیرهای شناختی-نگرشی که در برگزیده متغیرهای ادراکی شناختی و نگرشی در مورد نقش و کارکرد طرح‌های توسعه روستایی، ضرورت اجرای این طرح‌ها، ارزیابی فایده این طرح‌ها و میزان آگاهی از اقدامات صورت گرفته در محیط خود می‌باشد، بیشترین تأثیر را بر وضعیت میزان مشارکت در برنامه‌ریزی روستایی داشته است. در محاسبات انجام گرفته مدل کای اسکالوگرام معادل ۲۱۳/۱۶ بدست آمد و این بدان معنی است که رابطه بین عامل شناختی-نگرشی و میزان مشارکت در طرح‌های توسعه روستایی در سطح بالای ۰/۹۹۹ معنی‌دار است. همچنین آزمون انفرادی ضرایب B_0 و B_1 با استفاده از آزمون t نیز معنی‌داری مدل را در سطح بالایی نشان می‌دهد. پس نتیجه می‌گیریم که هرچه شناخت مردم از ضرورت و اقدامات انجام گرفته بیشتر باشد و همچنین نسبت به تأثیرات آنها در سطح روستا آگاه‌تر و نگرش عمیق‌تر و جامع‌تری نسبت به طرح‌های توسعه روستایی داشته باشند، مشارکت آنها در مراحل مختلف (تهیه، اجرا، نگهداری و ارزشیابی) این طرح‌ها بیشتر خواهد بود. مشارکت در طرح‌ها و پروژه‌های عمران روستایی که از سال‌های دهه ۵۰ تحقق آن در قانون آمده است، با اجرای طرح خودیاری نقدی و کارگری و جنسی در پروژه‌های عمران و آبادانی روستایی وزارت جهادسازندگی عمومیت و گسترش یافته است.

با وجود آن که بعد از انقلاب اسلامی همواره بر نقش مشارکت مردم در امر توسعه تأکید شده است، اما حالت ارادی که از مشخصه‌های بارز توسعه مشارکتی است رعایت نشده است. در این تحقیق نیز مشخص گردید که همه خانوارهای روستایی جهت تأمین برق و یا آب لوله‌کشی مکلف به پرداخت ۲۵ درصد از هزینه‌ها شده‌اند.

نتایج مطالعات میدانی نشان می‌دهد که سهم مشارکت روستاییان در فرایند تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی به کمتر از ۲۵ درصد می‌رسد. به عبارتی مشارکت فکری در مراحل برنامه‌ریزی، محدود به کمتر از - نمونه‌های مورد بررسی بوده است. شاید همین نکته به خوبی بیانگر این مسأله باشد که بیش از ۷۵ درصد از نمونه‌های مورد بررسی مشورت با روستاییان و آگاهی دادن به مردم قبل از اجرای طرح‌ها را مهمترین عامل برای مشارکت خود ذکر نموده‌اند و عامل شناختی-نگرشی که در برگزیده متغیرهای ادراکی، شناختی و نگرشی در مورد نقش و مزایای طرح‌ها، ضرورت اجرای آنها و میزان آگاهی از اقدامات صورت گرفته می‌باشد، بیشترین تأثیر را بر وضعیت مشارکت در طرح‌های عمرانی داشته است.

ب- تحلیل عاملی عوامل مؤثر در میزان مشارکت

تحلیل عاملی در خصوص عوامل مؤثر در میزان مشارکت در طرح‌های توسعه روستایی نشان داد که ۱۲ متغیر تأثیرگذار در پذیرش، در قالب ۴ فاکتور دسته‌بندی شده‌اند. که این ۴ فاکتور در مجموع ۷۸/۸ درصد از واریانس کل متغیرها را تبیین می‌کند و ۲۱/۲ درصد از واریانس، مربوط به

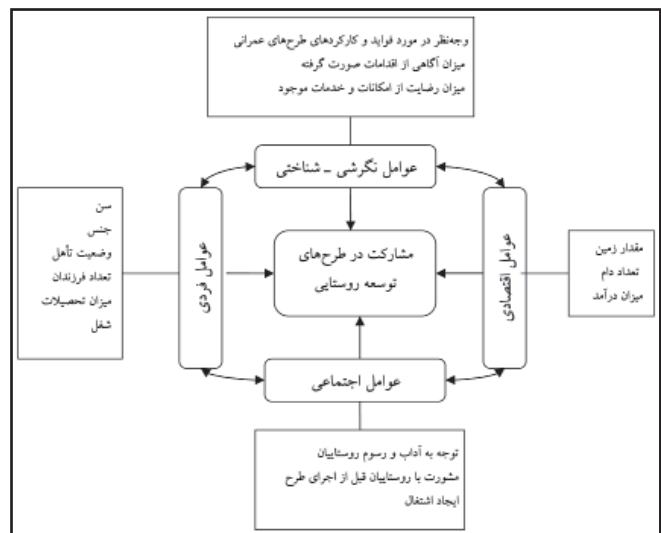

کندی، ۱۳۸۴، ۱۴۴). مشارکت در حکم وسیله‌ای برای گسترش و توزیع دوباره فرصت‌ها با هدف اتخاذ تصمیم‌های جمعی، همیاری در توسعه و بهره‌مندی همگانی از ثمرات آن است. این مشارکت می‌تواند در تمامی مراحل مختلف تصمیم‌گیری، اجرا (عملیات، مدیریت و اطلاع‌رسانی)، تقسیم منافع و ارزیابی وجود داشته باشد. لذا مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه روستایی متکی بر ملاحظات زیست محیطی و ایجاد فضای پایدار روستایی بوده و تحقق آن در سطح عملی و عینی مستلزم دگرگونی در فضاپردازی‌های سنتی و تکیه بر واحدهای جغرافیایی بویژه روستاها به مثابه نمود عینی پایداری و توسعه پایدار می‌باشد. بایستی اذعان داشت که وضعیت مشارکت و عوامل مؤثر بر آن در طرح‌های توسعه روستایی نشانگر این واقعیت است که برنامه‌ریزان و مجریان طرح‌های عمران روستایی در جلب مشارکت ارادی و آگاهانه مردم موفق نبوده‌اند. چنانچه این رویکرد پذیرفته شود که مشارکت آگاهانه و فعال مردم یک عامل اساسی در موفقیت و پایداری طرح‌های توسعه روستایی به شمار می‌آید، بایستی پیش از هر چیز در تلاش برای ایجاد تغییر در مبانی بینشی و نگرشی برنامه‌ریزان و مجریان و نهادینه کردن اندیشه توسعه مشارکتی همسو با دانش بومی در مناطق مختلف کشور بود. بنابراین مدیریت روستایی در رویکرد جدید خود بایستی به سمتی برود که با به رسمیت شناختن اهمیت توان ذهنی و فیزیکی روستائینان، تلاش کند با توجه به سطح پذیرش و نوع نگرش مردم هر مکان، فرصت‌های مناسب را برای حضور فعالانه تمامی افراد فراهم سازد.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی؛ اندیشه نوسازی در ایران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
- خاتون‌آبادی، احمد: مشارکت انسانی و ارتباط دوسویه «چهارچوبی برای تشکیل گروه‌های حافظ منابع طبیعی و توسعه پایدار»، اولین همایش منابع طبیعی، مشارکت و توسعه، دفتر ترویج و مشارکت مردمی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، ۱۳۷۸.
- حسن‌پور بغده کندی، حسن: نقش افزایش اشتغال و درآمد بر تثبیت جمعیت روستایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۴.
- رفیع‌پور، فرامرز: کندوکاوها و پنداشته‌ها، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۶۰.
- ساروخانی، باقر: روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد دوم (بینش‌ها و فنون)، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۸۳.
- شاعری، علی محمد: عوامل مؤثر در جلب مشارکت دامداران در ساماندهی دام از جنگل‌های شمال، اولین همایش منابع طبیعی، مشارکت و توسعه، دفتر ترویج و مشارکت مردمی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، ۱۳۷۸.
- لهسایی‌زاده عبدالعلی: بحران محیط زیست و توسعه همه جانبه و پایدار، مجموعه مقالات مسائلی اجتماعی ایران، انجمن جامعه شناسی ایران، تهران: آگه، ۱۳۸۳.
- طالب، مهدی: طرحی برای مدیریت روستایی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۹، زمستان ۱۳۷۴.
- مطیعی لنگرودی، حسن، برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۸۲.
- 1- Tanvir Ali, Munir Ahmad, Babar Shahbaz, Abid Suleri. 2006. Analysis Impact of participatory forest management on financial assets of rural communities in Northwest Pakistan. International Journal of Ecological Economics 63 (2007) 588-593
- 2- Uphoff, N. (1986). Local institutional development: an analytical sourcebook with case. Kumarian press, west Hart ford.

سایر عواملی بوده که یا ناشناخته مانده و یا در این تحقیق مجال بررسی آنها مقدور نبوده است، که بایستی در پژوهش‌های بعدی مورد توجه قرار گیرد. عامل اول: این عامل تحت عنوان عامل نگرشی - شناختی نامگذاری شده است که شامل متغیرهای وجه نظر در مورد فواید و کارکردهای طرح‌های عمرانی، میزان آگاهی از اقدامات صورت گرفته، میزان رضایت از امکانات و خدمات موجود میباشد. این عامل ۵۳/۵۸ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. عامل دوم: این عامل تحت عنوان عامل اجتماعی نامگذاری شده است که شامل متغیرهای توجه به آداب و رسوم روستائیان، مشورت با روستائیان قبل از اجرای طرح و ایجاد اشتغال می‌باشد. این عامل ۳۰/۰۴ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. عامل سوم: این عامل تحت عنوان عامل اقتصادی نامگذاری شده است که شامل متغیرهای مقدار زمین، تعداد دام و میزان درآمد می‌باشد. این عامل ۱۲/۸۴ درصد از واریانس کل را تبیین میکند. عامل چهارم: این عامل تحت عنوان عامل فردی نامگذاری شده است که شامل متغیرهای سن، جنس، وضعیت تأهل، تعداد فرزندان، میزان تحصیلات و شغل می‌باشد. این عامل ۳/۰۴ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند.

نمودار ۱- مدل نتایج تحلیل عاملی

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این تحقیق به خوبی نمایانگر وضعیت مشارکت در طرح‌های توسعه روستایی و تأثیرات عواملی مانند شرایط محیطی، ادراکی، نگرشی، فردی، اجتماعی و اقتصادی بر میزان مشارکت در این طرح‌ها است. توجه به این امر ضروری است که مشارکت اجتماعی در جوامع شهری و روستایی از ابعاد مختلف با هم متفاوت است. به نحوی که مشارکت جوامع روستایی مبتنی بر نیاز و مشارکت شهری تا حدودی مبتنی بر آگاهی بوده و کسب آگاهی نیز مشروط به آموزش افراد می‌باشد. اگرچه به دنبال تغییرات و تحولاتی که در دهه‌های اخیر متوجه روستاهای کشور شده است، مشارکت در روستاها نیز به سمت مشارکت مبتنی بر آگاهی حرکت کرده است اما شناخت مزایا و منافع اقتصادی طرح‌ها از سوی مردم امری بسیار مهم تلقی می‌شود و در واقع «مردم برای مشارکت در امر توسعه به برنامه‌های مرتبط با فعالیت عمده اقتصادی خود اعتماد بیشتری نشان می‌دهند». (حسن‌پور بغده